

Други части

на речта

Наречие

Частича

Предлог

Съюз

Междуметие

НАРЕЧИЕ

Наречията са неизменяеми думи, които изразяват обстоятелства (място, време, начин, количество, причина, цел и др.)

Ние говорим и пишем правилно.

Децата растат бързо.

Вероятно ще закъснея.

Ти си твърде зает със себе си, за да проумееш какво ти казвам.

Само тук ще намерите липсващите части.

Той е силен духом – ще издържи!

Гледай напред и се не бой!

Правопис

1. С двойно "нн" се пишат наречия, образувани от прилагателните имена на **-нен**:

постоянен – постоянно

Внимание!

неочакван – неочаквано

обикновен – обикновено

съвършен – съвършено

естествен – естествено

особен – особено

2. Наречията се степенуват като прилагателните имена:

добре – по-добре – най-добре

3. Отрицателната частица "не" обикновено се пише слято с наречията:

недобре, необикновено, необмислено

4. Предлозите често се пишат слято с наречията:

докога, докъде, навън, навътре, надалече, откога, отдолу

5. Пред относителните наречия *както, където, когато, откъдето, докогато* и пр. се пише запетая, както пред относителните местоимения:

*Той е излязъл, когато ти си се къпал.
Тя зави натам, накъдето сочеше
стрелката.*

По значение наречията се делят на 6 основни групи:

1. Наречия за място – отговарят на въпрос **къде** (*откъде, накъде, закъде* и пр.):

горе, долу, ниско, високо, далеко, наляво, отляво, назад, някъде, тук, там

2. Наречия за време – отговарят на въпрос **кога**:

вчера, днес, утре, довечера, снощи, наесен, напролет, догодина, рано, късно, скоро, отдавна, някога, тогава

3. Наречия за начин – отговарят на въпрос **как**:

добре, зле, бързо, бавно, весело, чудесно, прекрасно, силно, юнашки, така, някак, по нашенски, по български, тичешком

4. Наречия за количество и степен – отговарят на въпрос **колко**:

много, доста, достатъчно, още, повече, твърде, прекалено, скъпо, евтино, кротко, продължително, безкрайно, веднъж, двукратно, двойно

Внимание!

"Колко" и "толкова" са наречия, а не местоимения, когато означават степен:

Колко хубаво! Толкова се трудих!

5. Наречия за причина и цел:

защо, затова, понеже, тъй като

6. Наречия за логическо уточняване:

*сигурно, може би, вероятно, явно, очевидно,
като че ли, сякаш, уж, главно, особено, именно,
направо, също, пак, тъкмо, естествено, наистина,
включително, отново, допълнително, сравнително,
разбира се, дано, нека, надали, едва ли, дали*

Местоименни наречия

	за място	за време	за начин
Показателни	<i>тук(тука) там</i>	<i>сега тогава</i>	<i>така иначе</i>
Въпросителни	<i>къде</i>	<i>кога</i>	<i>как</i>
Относителни	<i>където</i>	<i>когато</i>	<i>както</i>
Неопределителни	<i>някъде</i>	<i>някога</i>	<i>някак</i>
Отрицателни	<i>никъде</i>	<i>никога</i>	<i>никак</i>
Обобщителни	<i>(на)всякъде</i>	<i>всякога</i>	<i>всякак</i>

И в местоименните наречия, както при местоименията, има сложни неопределителни форми като *еди-къде*, *еди-кога*, *когато и да е*, *където и да е*, *някъде си*, *както и да е*.

Тези наречия заместват други наречия и изрази по начина, по който местоименията заместват имената.

ПРЕДЛОГ

Предлог значи дума, която се поставя пред думата, към която се отнася.

Предлозите са думи, които се употребяват пред съществителни имена (или местоимения) и показват отношение между предмети и действия, признаци или други предмети:

*вървя по тротоара; пиша с химикалка,
хляб от фурната*

Между предлога и името, пред което стои той, могат да се вмъкват прилагателни, числителни и местоимения като определения на същото име: *бързам по тъмната улица; пиша с твоя молив, хляб от горната фурна*

Предлозите показват връзка:

- по място: *на, в, пред, зад, под, над, при, до, от* и т.н.
- по време: *преди, след*
- по причина: *заради, поради*
- по средство: *с, чрез*
- по принадлежност: *на*
- по предназначение: *за, на.*

Предлозите са неизменяеми думи. Някои от тях обаче могат да имат различни фонетични разновидности:

в – във, с – със, които не са свързани с промяна на значението им.

Учебникът е в чантата.

Цветето е във вазата.

Предлозите обикновено са безударни думи, т.е. те не се изговарят със свое отделно ударение, а като безударни срички към следващата дума (такива думи се наричат „проклитики“ или „проклитични думи“):

без мен, към теб, зад нас, на разходка

Само някои сложни предлози (*въпреки, освен, вместо, спрямо*) имат свое самостоятелно ударение. Когато върху предлозите пада логическото ударение, те се изговарят със самостоятелно ударение, по-силно от ударението на следващата дума:

*Пред теб е. Зад чина съм го поставил.
Аз ще плувам след него.*

По произход и състав предлозите са:

1. Прости – наследени от далечното минало на езика (*без, в, въз, до, зад, за, из* и др.) или възникнали впоследствие чрез приспособяване на някои именни форми за предложна служба (*върху, край, между, сред*).

2. Сложни – образувани от свързване на прости предлози с някои имена, с други предлози или с наречия:

в-место -> *вместо*, *въ-преки* -> *въпреки*,
за-ради -> *заради*, *из-вън* -> *извън*, *о-свен* -> *освен*
по-дир -> *подир*, *с-по-ред* -> *според*

Някои от тези предлози могат да се използват и като наречия: *насред*, *подир*, *пomeжду*, *преди*, *против*, *отсам*, *оттатък*.

Някои предлози се използват като словообразователни елементи – представки: *пиша* - *подпиша*, *напиша*, *допира*, *изпиша*. Основното значение на представките е еднакво с основното значение на предлозите.

Правоговор и правопис

Предлозите **в** и **с** имат удължени форми **във** и **със**.
Удължените предлози могат да се изговарят и пишат
пред думи, които започват с подобни съгласни,
за да се избегне трудният и неясен изговор:
във водата, със сила, със значение.

Трябва да се избягва изговор „фъф“ вместо „във“.

Предлогът **у** се употребява главно при лични имена и местоимения: *у дома, у нас, у тях* (когато означаваме място за живеене). **У** се използва и в случаите, когато говорим за предмети, които можем да носим или да държим около себе си (*у Венци*).

Трябва да се казва:

Роден съм през година.

Ще дойда в часа.

Поради многото си значения предлогът **на** се употребява по-често от другите предлози. В едно изречение е възможно да се срещне няколко пъти. Добре е по възможност да се избягва повторението. Това може да стане по няколко начина:

- чрез употреба на други предлози:

Анализите върху (вм. на) произведенията на Иван Вазов...

- чрез употребата на глагола вместо отглаголното съществително:

Когато търсим нови решения на проблема...
(вм. *Търсенето на нови решения на проблема...*)

- чрез употреба на прилагателно вместо съществително име:

Значението на Яворовата лирика...
(вм. *Значението на лириката на Яворов...*)

- чрез изпускане на предлога **на** след отглаголни съществителни:

Разкриване съществените белези на...

(вм. Разкриване на съществените белези на...)

Когато пред относително местоимение стои предлог, запетаята се поставя пред предлога:

Вижте къщата, по която ще се ориентирате.

Думи и изрази като *благодарение*, *вследствие*,
в изпълнение трябва да се свързват със следващите
думи чрез подходящ предлог:

Благодарение на неговите усилия...

Вследствие на обилните снеговалежи...

В изпълнение на приетата директива...

Изразите *относно, пред вид, по случай* и др. според установената вече практика могат да се използват самостоятелно (да се свързват със следващата дума без друг предлог):

Относно външния вид на учениците...

Имайки пред вид сегашната ситуация...

По случай именния ден на...

СЪЮЗ

Съюзите са неизменяеми думи, които свързват еднакви части в простото изречение или обединяват две и повече прости изречения в едно сложно.

*По улицката вървяха деца и възрастни,
малки и големи, млади и стари.*

По форма съюзите са неизменяеми думи, т.е. те не приемат окончания, за да изразяват различни граматични оттенъци. По смисъл те се свързват по-тясно с думата или изречението, което стои след тях.

Истинските съюзи са проклитични (не се изговарят със свое ударение, а като безударни срички към следващата най-близка самостоятелна дума):

*аз и ти; искам да знам; разбираш, че не става;
като че ли*

По произход съюзите са:

1. Истински – *а, ако, ала, да, дето, и, или, като, ни (нито), но, пък (па), та, то, ту, че.*

Съюзите *ама, ами, я, хем* са от чужд произход и имат разговорен характер.

От съчетаването на някои от тези съюзи (*да, че, дето, като*) с известни предлози и наречия се образуват сложни съюзи. Те биват:

- сложни съюзи, образувани с помощта на предлози (*без, вместо, освен, за, въпреки, след, преди*): *без да, вместо да, за да, освен да, въпреки че, след като*

- сложни съюзи, съставени с помощта на наречия:
затова че, тъй че, сякаш че, стига да, щом като

- сложни съюзи, образувани от свързване на два или три прости съюза в цялост: *и да, а пък, ами че.*

2. Местоимения в роля на съюзи

Въпросителните и относителните местоимения, запазвайки ролята си на самостоятелна част в състава на подчиненото изречение, служат същевременно и за връзка между него и главното изречение:

*Разбра ли **кой** те е търсил?*

*Открих следи, **които** ме доведоха до мястото.*

3. Наречия в роля на съюзи

Въпросителните и относителните местоименни наречия, запазвайки ролята си на самостоятелна част в състава на подчиненото изречение, служат същевременно и за връзка между него и главното изречение:

*Стигнах до там, **където** пътят се разклоняваше.*

Към тази група спадат и сложни съюзи, като:

тъй както, според както, ето защо, когато и да, само когато

Тук влизат и някои други наречия: *обаче, следователно, тогава, затова, и тъй.*

По значение и служба съюзите се делят на:

1. Съчинителни съюзи – свързват еднородни части в простото изречение или самостоятелни прости изречения в сложното изречение:

да бъдеш или да не бъдеш; не той, а ти; сол или пипер

Съчинителни съюзи са: *а, ала, ама, затова, и, или, ни (нито), но, обаче, пък, та, то, ту, че* и др.

Съединителните съюзи са:

- **съединителни** – свързват думи при изреждане:

и, па, та, че, и – и, нито – нито, както – така, не само – но и, колкото – толкова и др.

- **разделителни** – свързват съотносителни понятия при изреждане, като показват съществуване само на една възможност или редуване:

или, или – или, било – било, я – я, ту – ту

- **противоположни** – чрез тях се съпоставят или се противопоставят едно на друго различни понятия:

а, ала, ама, но, обаче, пък, камо ли

2. Подчинителни съюзи – поставят се пред изречения, които не са самостоятелни по смисъл, а са "подчинени" на други изречения, тъй като обясняват отделни техни части.

Подчинителните съюзи са:

- **допълнителни** – поставят се пред изречения, които поясняват смисъла на глагола в главното изречение:
да, че, дето.

Искам да направя. Мисля, че това е верният отговор.

В ролята на допълнителни съюзи се употребяват и всички въпросителни местоимения и местоименни наречия, като: *кой, какво, къде, кога, защо, дали* и др.

*зная какво ще ми кажеш; кажи от колко време си тук;
нямам къде да отида; кажи защо го направи;
знам за какво мислиш*

- **определителни** – служат за връзка на подчиненото определително изречение с онова име в главното изречение, което поясняват:

След два дни стигнахме до мястото, където щяхме да се чакаме.

Определителните съюзи са относителните местоимения (*който, какъвто, чийто*) и местоименните наречия (*където, когато* и пр.), когато се отнасят до съществително име (или негов заместител) в главното изречение.

Деца има нужда от човек, който да ги изслуша и разбере.

Определителните съюзи служат не само за връзка между наречията, но изпълняват и служба на самостоятелни части в състава на съответното подчинено изречение:

Ето къщата, в която е живял Йордан Йовков.
(обстоятелствено пояснение)

Ето къщата, която толкова прилича на нашата.
(пряко допълнение)

- **обстоятелствени** – свързват подчинени обстоятелствени изречения с глагола или с обстоятелствени думи (наречия) от главното изречение:

*Там, където има обич между хората,
животът е добър и красив.*

В преобладаващата си част това са относителни местоименни наречия: *където, когато* и пр.

Относителните местоименни наречия играят роля на обстоятелствени съюзи, когато поясняват глагола или друго наречие в главното изречение, и роля на определителни съюзи, когато поясняват съществителното име или негов заместител.

Според обстоятелствата, които изразяват, обстоятелствените съюзи са:

- за място: *където, накъдето, откъдето* и др.
- за време: *когато, докато, откакто, като, щом, след като, преди да, когато и да* и др.

- за начин: *както, като че ли, сякаш, без да, както и да* и др.
- за количество и степен: *колкото, доколкото, отколкото* и др.
- за условие: *ако, да, ли, стига да, затова че* и др.
- за отстъпване и изключване: *при все че, само че, въпреки че, макар че, освен че, освен да, вместо да* и др.

ЧАСТИЦА

Частичите са неизменяеми думи, които се употребяват покрай други думи в изречението и служат за засилване или видоизменяне на тяхното значение:

Слушай бе, на теб говоря!

Я по-кратко я карай!

Службата на частичите е близка до тази на наставките и особено на окончанията, но частичите са по-самостоятелни елементи и се свързват с граматически оформени вече думи.

От междуметията се различават по това, че нямат подчертан звукоподражателен или емоционален характер и не се използват самостоятелно.

От наречията се различават по това, че не се употребяват като отделни думи, а само в спомагателна служба.

Правописно връзката на частиците с основните думи се означава различно.

В някои случаи ги пишем слято с думите (*който, тоя, тая*), в други – ги свързваме с малко тире (дефис), като например: *по-голям, най-голям, що-годе, еди-кой*.

Понякога ги пишем като самостоятелни думи:

кажи де, Иване бе, слушай ма, някой си, ще стане.

Частици за засилване значението на други думи или форми: *ле, бе, абе, ма, ама, ха, я, де*

Добре де! Чух ма!

Употребата на тези частици в книжовния език се избягва.

Частици за образуване на някои думи и граматични форми:

-не-, ни-, вся-: служат за образуване на неопределителни, отрицателни и обобщителни местоимения и наречия

някой, никой, някъде, навсякъде

- частица **си** придава пренебрежително или отдалечително значение на неопределителните местоимения и наречия:

***някой си, някога си, еди-кой си,
еди-какъв си, еди-кога си***

- **-годе** служи за образуване на обобщителни местоимения и наречия (*що-годе*)
- **-що** служи за образуване на някои наречия за време (*току-що*)
- **не** и **ни/нито** служат за израз на отрицание:
не мога, ни най-малко, нито за миг
- **ли** служи за израз на въпрос:
мога ли, той ли, там ли, кога ли
- **ще** служи за образуване на бъдеще време при глаголите: *ще чета, ще отида*

- частиците **-ва, -зи, -я** се използват слято (като част от думата): *това, този, тоя*

- частица **-ка** се използва слято във форми като *тука, нощеска, днеска*

- **по-** и **най-** служат за образуване на сравнителна и предъзходна степен при прилагателните имена и наречията, а понякога и при съществителните и глаголите:

по-хубав, най-хубав, най-добре, по юнак, най обичам

МЕЖДУМЕТИЕ

Междуметията са неизменяеми думи, които непосредствено изразяват чувства или наподобяват природни звукове:

ех, ох, олеле, бух, прас, тряс, бум, пляс, фърр, цап, мац
и др.

В първия случай междуметията се наричат възклицания,
а във втория – звукоподражания.

Междуметията се използват обикновено покрай другите думи, за да придадат по-непосредствена емоционална или сетивна изразност на речта, без да се свързват с тях граматически:

*Олеле, майчице! Ах, колко е хубаво!
И изведнъж – туп! – нещо падна зад нас.*

Междуметията могат да се използват и самостоятелно, без връзка с други думи:

Ура! Олеле! Ох!

Звукоподражателните междуметия могат да играят и роля на сказуемо в изречението: *туп на земята, бух по главата.*

Междуметия са и звукосъчетанията, които се използват за повикване, пропъждане или водене на животни: *кът-кът, къш, дий, чибя* и др.

От междуметия могат да се образуват други думи в езика, главно глаголи и съществителни имена:

бух – бухам, туп – тупвам, тупам, цък – цъкам, ох – охам, троп – тропам, пляс – плясък, тряс – трясък, оле – олелия и др.

